

**Konfrontace proklamovaného liberalismu
transformačního procesu a liberální ekonomie v
pojetí F. A. Hayeka**

Jan Korbel

2002

Obsah:

	stránka
1. Hayek, pravidla a svoboda	1
2. Cesta tam a zase zpátky	1
2.1 Vytvořené versus vyvinuté	2
2.1.1 - Trvalé meze našich znalostí faktů	2
2.1.2 - Dva druhy řádu	5
2.1.3 - Principy a účelnost	7
2.2 Proměny ve vnímání pojmů „právo“ a „zákon“	8
2.3 Právo vyvinuté - nomos	10
2.3.1 Jednání vůči jiným a ochrana očekávání	10
2.3.2 Artikulace práva a předvídatelnost soudních rozhodnutí	12
2.4 Právo vytvořené - thesis	13
3. Kritika Hayekova přístupu	15
4. Proklamovaný liberalismus československé transformace	16
4.1 Tržní řád bez přívlastků	16
4.2 Nedostatečný důraz na pravidla hry	17
4.3 Privatizace	19
4.4 Liberalizace cen	21
5. Závěr	21
Literatura	23

1. Hayek, pravidla a svoboda

Když jsem se přes dějiny ekonomických teorií dostal k rakouské škole a „objevil“ tam pro sebe Friedricha Augusta von Hayeka a jeho dílo *Právo, zákonodárství a svoboda* (Hayek, 1994), bylo to nové nahlédnutí skutečnosti kolem. Důvod, proč mě toto dílo tak oslovilo, nebyl pouze v tom, že jsem důkazy o jeho pravdivosti mohl díky činnosti našich politiků nacházet v médiích až příliš často, ale také v tom, že dávalo odpověď na nevyřešenou otázku: „Musí to tak být?“.

Po pravdě řečeno, tato otázka přišla až po přečtení prvních kapitol, předtím mě vlastně ani nenapadlo, že by se s tím něco dalo dělat, nebo ještě přesněji, nechápal jsem to ani jako problém, ke kterému by se mělo hledat řešení. Prostě jsem počítal s tím, že máme demokracii a ta je zárukou sama o sobě, že by potíže mohly být zabudovány už v našem pojetí demokracie mě ani nenapadlo.

Moje práce bude mít dvě zásadní části. V té první vysvětlím teoretická východiska založená především na Hayekově výkladu liberální ekonomie (důraz na právo jako základní podmínku správného fungování trhu a nekonfliktního soužití občanů) s přihlédnutím k jeho kritikům a dalšímu vývoji v této oblasti. V druhé části potom tento teoretický přístup porovnáme s praxí naší transformující se republiky, která měla být, podle jednoho z hlavních představitelů¹⁾ tohoto procesu, Hayekem - rakouskou školou ekonomie vůbec - výrazně ovlivněna.

2. Cesta tam a zase zpátky

Když v 18. století vznikaly koncepty ústavních demokracií „dnešního typu“ (ať už to byla ústava Francie nebo Spojených států amerických), bylo hlavním cílem jejich tvůrců poskytnout všem občanům státu záruky toho, že jejich individuální svoboda nebude ohrožována ani omezována žádným monarchou nebo nějakou jím vytvořenou institucí. Toho mělo být dosaženo známým principem dělby moci mezi složku zákonodárnou, výkonnou a

¹⁾ „Nikdy jsem se netajil tím, že Hayek - vedle Misesa, Schumpetera a Friedmana - patřil k autorům, kteří nejvýrazněji ovlivnili mé pohledy na společnost a ekonomiku.“ - Václav Klaus v předmluvě k F.A Hayek - Autobiografické rozhovory, Barrister & Principal, Brno 2002

soudní, které by se navíc měli navzájem kontrolovat a omezovat systémem protiváh. Podmiňovací způsob naznačuje, že tohoto cíle nebylo dosaženo.

Jak to? Snad se mi podaří čtenáře přesvědčit o tom, že jsme neomezeného monarchu vyměnili za (možná nebezpečnější) neomezenou zákonodárnou moc, u které se jako nesprávný ukázal princip, kdy vůle většiny (ať už je to většina nadpoloviční nebo třípětinová) nemá žádná omezení.

Demokracie je vláda lidu. Tato jednoduchá definice, kterou si dobře pamatuji z hodin občanské nauky, v sobě překvapivě skrývá příčinu výše zmíněných problémů.

2.1 Vytvořené versus vyvinuté

V této kapitole se pokusím nastínit dlouhý proces během něhož se z nevědomého dodržování určitých pravidel chování, přes snahu o jejich specifikování, došlo až jejich vědomému vytváření. Proces, ve kterém se ale bohužel zapomnělo na to, že fungování naší společnost je založeno na dodržování pravidel, jenž sice nikdo nevytvořil, ale která nám právě proto umožňují sledovat naše vlastní účely s velkou nadějí na jejich úspěch.

2.1.1 - Trvalé meze našich znalostí faktů

V zásadě jsou možné dva způsoby chápání²⁾ toho, jak došlo ke vzniku toho uspořádání lidských činností, který nazýváme společnost (nebo velká či otevřená společnost). Jeden způsob chápání nám nabízí jasné vysvětlení tím, že lidé byli schopni, díky svému rozumu, v určité fázi potřebné instituce a zákony pro uspořádání tak komplexního systému jako je stát, uvědoměle vytvořit - zkonstruovat. Druhý přístup už zdaleka tolik nelichotí lidskému rozumu, protože jeho zastánci tvrdí, že lidé tyto neocenitelné nástroje civilizace nevymysleli, nýbrž že jsou nevědomým výtvozem evolučního procesu.

Za zakladatele prvního přístupu, který Hayek označuje jako *konstruktivistický* nebo také *karteziánský racionalismus*, lze považovat René Descarta, který pracoval na vytvoření systému, jenž by umožňoval stanovit kritéria pravdivosti vět. Descartes odmítá přijmout za pravdivé něco, co nemůže být logicky odvozeno z explicitních premis, které by byly „jasné

²⁾ Tohoto zjednodušení se dopouštím vědomě, jelikož není v možnostech rozsahu této práce zabývat se dalšími přístupy. Pro tuto chvíli odkazuji na esej Pavlík Ján - 3

a zřetelné“ a tudíž mimo možnou pochybnost. Jeho nástupce to vedlo k tomu, že za racionální jednání považovali pouze takové jednání, které bylo určeno známou a prokazatelnou pravdou. Z tohoto stanoviska pak nutně museli racionalisté udělat závěr, že pouze jednání vedená po všech stránkách poznanou pravdou, mohou být úspěšná, tedy, že vše, čeho člověk dosáhl, je produktem jeho rozumu. Ostatní produkty vývoje, které nebyly vědomě vytvořeny jsou prospěšné pouze náhodou.

Jako polehčující okolnost budiž řečeno, že tato filosofie vznikla v 18. století tedy v době bouřlivé průmyslové revoluce plné převratných vynálezů a objevů v přírodních vědách, kdy se mohlo zdát, že lidský rozum je skutečně neomezený.

To však nic nemění na tom, že základní předpoklad karteziánského racionalismu, totiž že se člověk dopracoval k ovládnutí svého okolí hlavně svou schopností logické dedukce, je chybný. A nejenže to neplatí o minulém vývoji, kdy mi bychom byli ještě ochotni připustit, že tenkrát naši „zaostalí předkové“ nebyli schopni vymyslet jazyk, písmo, peníze nebo trh, ale platí to i dnes. „Žijeme ve společnosti, ve které se můžeme úspěšně orientovat a ve které má naše jednání dobrou naději, že dosáhne svého, nejenom proto, že jsou naši bližní vedeni známými záměry nebo známými vztahy mezi prostředky a cíli, nýbrž proto, že jsou také omezeni pravidly, jejichž účel nebo původ často neznáme a jejichž samotné existence si často nejsme vědomi.

Člověk je stejně tak živočichem sledujícím pravidla, jako živočichem sledujícím účel. A je úspěšný ne proto, že ví proč se má podřizovat pravidlům, kterým se opravdu podřizuje, nebo že je dokonce schopen vyjádřit všechna tato pravidla slovy, nýbrž proto, že jeho myšlení a jednání je vedeno pravidly, která se ve společnosti, ve které žije, vyvinula procesem selekce, a která jsou tak produktem generací.“³⁾

Lidé ve svém jednání prostě nemohou postupovat „racionálně“ v tom přesném karteziánském významu, protože jednoduše nemají k dispozici *všechna* nutná fakta pro takový způsob rozhodování. Protože se jedná o základní poznatek, který se jako červená nit bude vinout celou prací ještě jednou zdůrazním, že **žádná osoba ani lidmi vytvořená instituce nemůže nikdy shromáždit všechna potřebná fakta** k tomu, aby mohla například určit spravedlivou cenu energie, nebo aby věděla kolik je potřeba vyrobit jízdních kol atd. Asi se nenajde mnoho odpůrců, kteří by oponovali takovému tvrzení. Zvláště v naší zemi,

³⁾ Hayek, 1994, str. 21

kteřá si prožila padesát let socialistického plánování víme, kam vedou pokusy uvědoměle řídit ekonomiku. Důsledky plynoucí z tohoto nesporného faktu jsou však mnohem širší než potvrzení nemožnosti uskutečnění plánovitě ekonomiky.

Přestože nikdy nenastane situace, kdy by všechny informace byly známi jedné osobě, jsou v každém okamžiku rozptýlené mezi jednotlivci tak, že zjednodušeně řečeno „každý ví něco“. **Ačkoli nikdo všechny znalosti nemá, můžeme je z velké části využívat, ne tím, že si je osvojíme, ale díky tomu, že všichni dodržujeme určitá pravidla, která se právě pro tento účel vyvinula.** Přesněji řečeno nevznikla vědomě tím, že by nějací jejich tvůrce/tvůrcové věděli k čemu jim určitá pravidla jsou, ale určitá pravidla se prosadila, protože umožnila skupinám, jenž je dodržovaly být úspěšnější než jiné skupiny.

Z toho vyplývají dvě důležité vlastnosti těchto pravidel. První vlastností je, že lidé je při svém jednání dodržují, aniž by tato pravidla znali jako artikulovaná. Druhou vlastností je, že je lidé dodržují nikoli proto, že by věděli o tom jaký jim konkrétně přinášení užitek, ale proto, že skupinám podřizujícím se takovým pravidlům se dařilo lépe než jiným. Neméně důležitá je skutečnost, že každý jedinec vyrostlý v takové skupině může v sobě taková pravidla nahlédnout a dokáže také posoudit, jestli jednání druhé osoby je s těmito pravidly v souladu.

Samozřejmě, že v moderní společnosti neplatí tyto charakteristiky pro všechna pravidla jí uplatňovaná, to však nikterak nezmenšuje jejich úlohu, jako základního pilíře, na němž tato společnost stojí.

S těmito pravidly úzce souvisí naše nepostradatelná **schopnost abstrakce**, s jejíž pomocí se mysl vyrovnává s naší neznalostí většiny jednotlivých faktů. „Nikdy nejednáme a ani bychom nemohli jednat tak, že vezmeme plně v úvahu veškerá fakta určité situace, nýbrž vždycky tak, že vydělíme jako relevantní jen některé její aspekty; a to nikoli vědomým výběrem nebo uvědomělou selekcí, nýbrž mechanismem, nad nimž nemáme vědomou kontrolu.“ Proto si opět zdůrazněme, že „můžeme využít tolika zkušeností ne proto, že tyto zkušenosti máme, nýbrž proto, že aniž je máme, byly vtěleny do schémat myšlení, která nás vedou.“⁴⁾

Na závěr této úvodní kapitoly se ještě musím vrátit ke konstruktivismu (karteziánskému racionalismu) a zdůraznit tak, že jde o nebezpečnou filosofii, která ve 20. století pomohla na

⁴⁾ Hayek, 1994, str. 35

svět jak nacismu tak komunismu. Karteziánské neuznávání mezí rozumu vede k očekáváním, která jsou nutně zklamávána. To potom ústí v revoltu proti abstraktnímu rozumu a proti rozumu vůbec a ke snaze nahradit ho uvědoměle vytvořeným řádem, což musí nutně vést ke katastrofám jako jsou ty dvě výše zmíněné.

2.1.2 - Dva druhy řádu

Jaké vlastnosti bude mít uspořádání společnosti vzniklé na principu naší omezené znalosti faktů? Toto uspořádání musí nutně vykazovat určité vlastnosti, pro které se nejlépe hodí pojem **řád**. Řádem rozumíme „ten stav věcí, v němž se velký počet prvků různých druhů má k sobě navzájem tak, že znalost nějaké prostorové nebo časové části celku nám umožňuje vytvářet správná očekávání týkající se zbytku, nebo alespoň očekávání, která mají dobrou pravděpodobnost, že se ukáží jako správná“⁵⁾. Jelikož jsme při mnohých svých činnostech závislí na spolupráci s jinými členy společnosti (vezměme si například jednoduchou cestu do školy, kolik lidí je zapojeno jen do toho, aby fungovalo metro), je nezpochybnitelné, že bez řádu, umožňujícím nám vytvářet se správné předpoklady o chování druhých, bychom nemohli sledovat své vlastní zájmy. Ale odkud se tento řád bere?

V zásadě můžeme odlišit dva druhy řádu. Ten první byl vytvořen někým z vnějšku, kdy určil prvkům obsaženým v tomto řádu, co a jak mají dělat. Takovýto vytvořený řád označíme jako organizaci nebo řeckým **taxis**. Druhý typ řádu se naproti tomu ustavil zevnitř, je tedy sebeutvářejícím se řádem. Budeme ho nazývat spontánní řád, řecky **kosmos**.

Taxis - vytvořený řád - je naší myslí bližší, protože je nutně složitý pouze do té míry, kterou ještě zvládne uvědomělá vůle jeho tvůrce, a proto je pro nás snadno (nebo alespoň snadněji) uchopitelný. K tomu také přispívá fakt, že takovýto řád byl vytvořen k plnění určitého účelu.

Naproti tomu kosmos - řád spontánní - není tak jasně viditelný pro naši mysl, jelikož mu to, že ho nikdo vědomě nevytvořil, umožňuje dosahovat složitosti, která se vymyká možnostem jakékoli uvědomělé lidské konstrukce. My ho pak můžeme pochopit pouze na základě zmapování abstraktních vztahů, které mezi prvky řádu panují.

Pro názornější ilustraci spontánního řádu si dovolím citovat výstižný příklad přímo od Hayeka: „ve známém školním experimentu, při němž jsou železné piliny na čtvrtce nuceny

⁵⁾ Hayek, 1994, str. 43

uspořádat se podle některé ze siločar magnetu umístěného vespod, můžeme předpovědět obecný tvar řetězců, které se utvoří shluknutím pilin; avšak nemůžeme předpovědět, podle které z čeledi nekonečného počtu takovýchto křivek, které definují magnetické pole, se tyto řetězce rozmístí. To bude záviset na postavení, směru, váze, hrubosti nebo jemnosti každé piliny a na všech nepravidelnostech povrchu papíru. Síly vycházející z magnetu a z každé piliny budou tak v interakci s okolím, aby produkovaly jedinečný případ obecného typu, jehož obecný charakter bude určen známými zákony, jeho konkrétní projev však bude záviset na jednotlivých okolnostech, které nemůžeme úplně zjistit.⁶⁾ Tím se dostáváme k počátečnímu východisku, totiž k naší nezměnitelné neznalosti všech jednotlivých faktů.

Spontánní řád má tedy oproti taxis velkou výhodu v tom, že dokáže sladit prvky o daleko větším počtu a různorodosti. Tato neocenitelná (a bohužel nedoceňovaná) vlastnost je však vyvážena tím, že si o jeho prvcích, jejich konání, můžeme vytvářet pouze obecné představy, plynoucí ze znalostí abstraktních pravidel, jimiž se prvky řídí. Kosmos můžeme proto ovlivňovat, k pozitivním i negativním výsledkům, pouze změnami obecných pravidel, ale nemůžeme se snažit měnit jeho podrobnosti, které musíme vždy ponechat okolnostem, které neznáme, protože jediné tak lze využít všech znalostí, jenž ve svém celku nejsou známi nikomu, ale jsou rozptýlené mezi jednotlivými prvky. To samozřejmě nic nemění na skutečnosti, že taxis - uvědoměle vytvořená organizace - bude pro dosažení konkrétních cílů účinnější, ale tam, kde už nemáme kontrolu nad všemi prvky a neznáme všechny okolní vlivy, se musíme spolehnout na kosmos.

Ve velké společnosti existují oba řády vedle sebe, přesněji řečeno, spontánní řád umožňuje koordinaci jednotlivců a organizací. Jednou zvláštní organizací je vláda (vládní aparát), jejímž hlavním úkolem by mělo být udržování spontánního řádu tím, že bude zaručovat dodržování pravidel. Také se však od ní očekává, že bude poskytovat některé služby, které není kosmos schopen zabezpečit, jako je například zajištění potřeb lidí, kteří se o sebe nemohou z nejrůznějších příčin postarat apod. Vláda vytváří k naplnění těchto očekávání svá vlastní pravidla, jako je třeba pravidlo zdaňování příjmů.

Oba druhy pravidel, obecná pravidla spontánního řádu a vytvořená pravidla organizace, nelze stavět na stejnou úroveň. Obecná pravidla musí být na účelu nezávislá, musí být aplikovatelná na neznámý počet osob a případů. Teprve jednotlivci, na základě svých vlastních znalostí, se podle nich budou řídit při dosahování svých vlastních účelů. Pravidla

⁶⁾ Hayek, 1994, str. 47

organizace, naproti tomu, definují jasné účely a způsoby, jak jich mají jednotliví členové organizace dosahovat.

Na závěr této kapitoly zdůrazním, že má smysl doplňovat účelové příkazy řídící organizaci podpůrnými pravidly chování, ale nikdy nebude výhodné doplňovat pravidla tvořící spontánní řád izolovanými příkazy zaměřenými na činnosti, ve kterých jsou jednotlivci vedeni pravidly správného chování, protože výsledky jednání podle pravidel spontánního řádu slouží jako nezbytné vstupní informace pro další jednání, jejich deformací nějakým účelovým příkazem zabraňujeme jednotlivcům, aby účinně používali své znalosti pro své účely.

2.1.3 - Principy a účelnost

Vedlejším cílem mé práce je dokázat, že princip dělby moci, tak jak je uskutečňován dnes, nezaručuje dostatečně ochranu individuálních svobod. Důvody, proč tomu tak je samozřejmě vyplývají z toho, co jsem uvedl na předcházejících stránkách. Teď bych se rád zaměřil na konkrétní důsledky těchto teoretických východisek.

Svobodu lze definovat jako stav, v němž každý může používat své znalosti pro své účely, je to logický důsledek výše popsaného faktu naší neznalosti všech jednotlivých a rozptýlených informací. Tyto informace budou využity - mají šanci být využity - pouze pokud jednotlivci budou svobodní použít jich ke svým účelům (pro tuto chvíli nebudu dále rozvádět skutečnost, že se při naplňování svých účelů musí podřizovat jistým pravidlům, která se vyvinula proto, aby se sladily často protichůdné účely).

Příčina, proč ve všech demokraciích došlo ke stále většímu zasahování do tržního řádu, je v neodolatelném kouzlu takového narušení. Jeho vykonavatel může mít ty nejlepší úmysly. Takové opatření má totiž zdánlivě pouze kladný efekt nebo se záporný dopad jeví jako zanedbatelný. Vláda může například nařídit elektrárnám⁷⁾, aby kupovaly drahé uhlí od našich horníků, aby nemusela uzavřít ztrátové doly. Asi většině lidí, bude jasné, že přímé náklady se rozprostřou mezi spotřebitele elektřiny, takže nárůst ceny pro každého z nich bude velmi malý, a proto se zdá, že zachráněných několik set pracovních míst je jednoznačně větším užitekem. Už jen menší skupina lidí si uvědomí, že se tím naruší onen tržní řád, s jehož pomocí všichni orientujeme svá očekávání. Pokud přece je tento zásah vnímán tak, že se

⁷⁾ Jelikož patří státem ovládané firmě.

„možná něco někde narušilo“, nedá se přesně specifikovat co, takže výhody jasně převažují.

Právě zde je ale velká chyba takového uvažování. My nikdy nebudeme vědět, co jednotlivým zásahem ztratíme, nikdy nebudeme moci vyčíslit všechny jeho nepřímé náklady. Jediné, co budeme často moci říct proti nějakému zásahu bude, že se tím naruší tržní řád a je nutné, aby bylo takové narušení považováno za stejně nepřijatelné, jako myšlenka, že zabít lidskou veš vlastně není zločin.⁸⁾

„Zachování svobodného systému je tolik obtížné přesně proto, že to vyžaduje neustále zamítat opatření, která se z hlediska dosažení nějakých konkrétních výsledků jeví jako nutná, a to s žádným lepším odůvodněním, než že jsou v konfliktu s obecným pravidlem, přičemž často nevíme, jaké náklady by mělo nepodřízení se pravidlům v jednotlivém případě. Úspěšná obrana svobody musí být tudíž dogmatická a nesmí dělat žádné ústupky účelnosti, i když není možné ukázat, že vedle prospěšných efektů, které jsou známé, budou z jejího narušení plynout též některé jednotlivé škodlivé výsledky. Svoboda bude převládat jen tehdy, je-li přijímána jako obecný princip, jehož aplikace na jednotlivé případy nevyžaduje žádného odůvodnění.“⁹⁾

2.2 Proměny ve vnímání pojmů „právo“ a „zákon“

Definujeme-li si právo jako soubor pravidel chování, která je nucen dodržovat každý člen společnosti, bude jasné, že lidé museli takový soubor mít už v prvotních fázích vzniku společnosti. Je totiž nemyslitelné, aby jedinci žili spolu v nějakém společenství, aniž by všichni dodržovali jistá pravidla. Z toho dále plyne, že tato pravidla dlouhou dobu nikdo slovně nevyjádřil, prostě proto, že toho nebyl schopen mentálně. Tyto zákony byly mezi členy společnosti (v této době spíše kmene) předávány nejprve napodobováním asi tak jako se dítě učí od okolí tomu, co jíst, nejíst, kdy spát, čeho se bát, tak jako se učí řeč. **Důležitější než řeč byla v tomto případě schopnost abstrakce, schopnost jednat i v jiných případech podle přejatých principů, které však jako principy nikdo nemohl vysvětlit.**

S rozvojem společnosti, s růstem počtu jejích členů a s růstem složitých vazeb uvnitř i navenek, vyvstane potřeba dát zákony jasně na vědomí, aby se předešlo konfliktním

⁸⁾ Termín „lidská veš“ použil Dostojevskij ve svém románu Zločin a trest, byla jím označena postava lichvářky, která parazituje na ostatních a hlavní postava uvažuje o tom, že zabít takového člověka vlastně není zločin, protože jenom škodí a není nikomu prospěšný.

⁹⁾ Hayek, 1994, str. 64

situacím případně, aby se podle nich tyto konflikty soudily. To je doba prvních „zákonodárců“ známých z učebnic dějepisu, jako byl například Chammurabi. Avšak tito vládcové v žádném případě nesestavili své zákony tak říkajíc na zelené louce, tedy tak, že by je vědomě vymysleli. Oni se pouze snažili „zhmotnit“ pravidla, která byla obecně uznávána.

Moc vládce se do značné míry opírala o očekávání poddaných, že bude zabezpečovat řád pravidel vzniklý nezávisle na něm. Na první pohled by toto tvrzení mohlo odporovat našim představám o neomezeném panovníkovi na trůnu, ale historie nás učí, že není možné udržovat moc proti vůli (mínění) obyvatel, kteří by se měli této moci podřizovat. Vladař se samozřejmě snažil o vědomou organizaci společnosti za nějakým konkrétním účelem (např. vedení války), ale vždy existovaly činnosti, při nichž poddaní nebyli přímo řízeni jeho příkazy. Právě při takových činnostech, jako bylo obchodování s lidmi z jiného města, se vytvářela nová pravidla neartikulovaná ve vládci prosazovaných zákonících. Rozvoj na účelu nezávislých pravidel tak mohl být často v konfliktu se záměry panovníků, kteří usilovali o přeměnu svého panství na opravdovou organizaci.

Nezbytnost artikulace obecných pravidel chování sebou nevyhnutelně přinesla dříve neznámé problémy. Je totiž možné, že spontánní vývoj povede k tomu, že budou přijata určitá pravidla, o kterých se později zjistí, že mají ve svých důsledcích negativní účinky a je tudíž nezbytné je změnit. Kdo by však měl tuto opravu dosud nedotknutelných pravidel uskutečnit?

Není možné přesně určit moment, kdy vznikla nebo byla ustavena instituce, která měla právo měnit i pravidla správného chování – nomos. Byl to postupný vývoj, ve kterém byla tato pravomoc svěřena instituci, jenž měla už dávno předtím, než si lidé uvědomili nutnost upravovat nomos, oprávnění vydávat pravidla řízení organizace vládnutí. Byl to přece panovník (třeba s nějakou radou apod.), kdo vydával příkazy ohledně toho, kolik se budou platit daně, na jehož dvoře se často také rozhodovaly soudní pře, panovník, který se staral o dodržování stávajícího práva. Komu jinému svěřit úlohu upravování pravidel správného chování?

Tím jsme se jednoznačně vydali po kolejích, které nás vedly až do stavu, kdy nejenže zákonodárná moc **vytváří** pravidla správného chování, ale už se ani nerozlišuje mezi těmito pravidly a pravidly pro pouhé řízení vládní organizace. Tak tedy došlo k tomu, že jsme panovníka, omezeného jeho závislostí na prosazování pravidel, která nevytvořil, vyměnili za parlament, který nejenže organizuje vládní aparát, ale navíc sám vytváří pravidla správného

chování, což může vést jenom k tomu, že jich používá k dosahování konkrétních účelů, které považují členové té které vlády za vhodné.

Předběžně můžu naznačit, že řešení této situace spočívá v jakémsi zabudování oné možnosti říci NE určitým pravidlům chování, která by chtěl parlament vymáhat jako zákon, ale která neodpovídají požadavkům na pravidla typu nomos.

2.3 Právo vyvinuté - nomos

Právo nomos označuje Hayek také jako právo soudců, aby vyzdvihl jejich důležitou roli při jeho zachovávání a vylepšování. Tato role přirozeně vykrystalizovala z procesu vývoje pravidel správného chování. Jak už bylo výše uvedeno, vznik společnosti byl umožněn rozhodně jenom díky tomu, že se jedinci nevědomky podřídili pravidlům, která nikdo nevytvořil.¹⁰⁾ K jejich artikulaci docházelo až při řešení sporů osob, které se obrátili na nějakého nezávislého rozhodčího, protože věřili, že rozhodne případ jako jeden z těch, které by se mohly přihodit kdekoli, způsobem který uspokojí očekávání každé z těch osob, které se ocitly v podobné situaci a které soudce individuálně nezná. Z jeho rozsudku tak vyvstanou abstraktní pravidla nezávislá na účelu, aplikovatelná na neznámý počet budoucích případů.

Většinou šlo o odhalení již existujících a dodržovaných pravidel, ale jistě se vyskytly případy, kdy soudce musel vytvořit pravidlo nové, protože si to vyžadovala povaha sporu. Ale i v tomto případě je tato zákonodárná činnost soudce podstatně odlišná od způsobu jakým by nejspíše vyváběla zákony nějaká organizační autorita, zvyklá řídit jedince k nějakému účelu. Soudce musel totiž vždy vytvořit pravidlo tak, aby zaplnilo mezeru v souboru již uznávaných pravidel, jinak by bylo členy společnosti odmítnuto. Pravidla správného chování jsou tedy produktem spontánního řádu a vědomého úsilí soudců jakožto dvou sil, které na sebe působí v procesu vývoje systému práva.

2.3.1 Jednání vůči jiným a ochrana očekávání

Doposud jsme si pravidla správného chování definovali jako na účelu nezávislá, aplikovatelná na neznámý počet osob a případů. Mnozí kritici však poukazovali, že tato definice by umožnila i vznik pravidel, která by rozhodně spontánní řád v jednáních

¹⁰⁾ Hayek dle mého názoru přesvědčivě vyvrací pozitivistický koncept vzniku zákonů na základě společenské smlouvy. Tento přístup vychází z jednoznačně chybné premisy, že nejdříve byla společnost a pak se její členové dohodli na zákonech (pravidlech).

neustavila nebo by ho poškozovala. Ačkoli se podle mého názoru jedná o nepochopení Hayekovy myšlenky zastavím se teď nad jedním takovým „slabým místem“.

Kritika je následující: „V čem je ale problém jeho koncepce? Za prvé v tom, že stát může hayekovských norem (zákazů) promulgovat nesmírně mnoho; může jich promulgovat téměř nepřeberné množství tak, že by zahrnovaly téměř všechny aktivity člověka, a tedy by mohly naprosto svázat, sešněrovat lidský život, až by se svoboda jednotlivce stala čistě iluzorní.

Příklad: zákon zakazující pití alkoholu či konzumaci určitého masa je plně v intencích Hayekovy svobody.

Příklad: zákazy nošení červených, žlutých, bílých, černých, hnědých, fialových atd. šatů (až zůstanou povoleny pouze barvy dvě - např. modrá a zelená, jak tomu bylo v Maově Číně za „kulturní“ revoluce) jsou plně slučitelné s Hayekovou legislativou svobody: jsou aplikovány univerzálně na všechny, ...¹¹⁾

Ačkoli to do této chvíle nebylo vysloveno přímo, bylo myslím z výše uvedeného „cítil“, že pravidla správného chování se týkají jenom jednání jednotlivců vůči jiným osobám (jejich právům), jsou tedy pravidly omezujícími **jednání vůči jiným**.

Položme si nyní otázku, do jaké míry mohou pravidla chování zabránit konfliktům v jednáních vůči jiným? „Zákon zcela zřejmě nemůže zakázat veškerá jednání, která mohou poškozovat jiné, nejenom proto, že většina změn plánů, ke kterým nové okolnosti některé lidi podnítí, je pravděpodobně pro jiné lidi nevýhodná. Ochrana proti zklamání očekávání, kterou zákon v neustále se měnící společnosti může dát, bude vždy pouze ochranou poskytovanou některým očekáváním, nikoli však všem. **A existuje škoda vědomě způsobená jiným, která je dokonce podstatná pro zachování spontánního řádu:** zákon nezakazuje založení nového podniku, i když se to děje v očekávání, že to povede k úpadku nějakého jiného. Úkolem pravidel správného chování tak může být pouze lidem sdělovat, se kterými očekáváním mohou počítat a se kterými nikoli. ... Jelikož některá z převládajících očekávání budou vždycky navzájem v konfliktu, soudce bude muset neustále rozhodovat, se kterými z nich se má nakládat jako s oprávněnými, a tím bude poskytovat základ pro nová očekávání. Do jisté míry to bude vždycky experimentální proces, neboť soudce (a totéž platí pro tvůrce zákona) nebude nikdy s to předvídat všechny důsledky pravidla, které stanovuje, a často se

¹¹⁾ Joch R., str. 99 v Schwarz, 2000

ve svém úsilí redukovat zdroje konfliktů očekávání setká s neúspěchem.“¹²⁾

Spontánní řád, ve kterém si můžeme tvořit úspěšná očekávání o určitých výsledcích, je umožněn také díky tomu, že se jednotlivé prvky přizpůsobují neustále se měnícím podmínkám¹³⁾ na základě rozptýlených znalostí, které nejsou ve svém celku známy nikomu, které mají ale jednotlivci k dispozici. Toto přizpůsobování se je často nutně spojeno se zklamáváním některých očekávání.

Otázka nyní musí znít, jak nám právo ukáže, která očekávání budou zklamána? Důvod, proč není na první pohled zřejmé, že nám právo (ve smyslu nomos) zprostředkovává tuto identifikaci, je, že se tak neděje určením konkrétního stavu věcí, pravidla správného chování nám „pouze“ umožňují odvozovat od nám známých skutečností očekávání, která mají dobrou naději na to, že budou správná. Jakým způsobem toho dosahují? Dosahují toho tím, že definují každému jedinci chráněný okruh předmětů¹⁴⁾, se kterými je dovoleno disponovat jen jemu okruh, ze kterého jsou ostatní (jejich zasahování) vyloučení. Jinými slovy - definuje vlastnictví. Nečiní tak ale tím, že by přidělovalo konkrétnímu jedinci, nebo skupině jedinců, konkrétní věci. Právo nám pomůže zjistit hranice chráněných oblastí, které tvoří jednotlivci jednající v mezích vytýčených pravidly správného chování. Právo nomos neurčuje výsledky svobodného konání. Neslouží žádnému účelu ve smyslu předvídaného výsledku, ale sladuje mnoho účelů, které ve svém celku nejsou nikomu známy.

2.3.2 Artikulace práva a předvídatelnost soudních rozhodnutí

Po této nutné odbočce se opět vrátím k úloze soudce tak, jak ji nastiňuje Hayek. Ten zdůrazňuje především to, co bych označil jako „rozhodování soudce v souladu s řádem a duchem zákona“. Co to znamená? Nejen to, že soudce bude mnohdy okolnostmi nucen artikulovat „nové“ pravidlo, které ale bude pouze zaplněním jakési mezery mezi již uznávanými pravidly (jak jsem psal v úvodu této kapitoly), ale někdy bude jistě i nucen konstatovat, že stávající pravidla, která byla dokonce všeobecně přijímána a uznávána, se ukázala jako nedostatečná, protože nebyla schopna zabránit sporu, jenž vznikl, protože dvě strany si na jejich základě utvořily **oprávněná** očekávání, která se však ukázala jako

¹²⁾ Hayek, 1994, str. 99-100

¹³⁾ srovnej Nový obraz budoucnosti - odkaz na knihu

¹⁴⁾ Ačkoli zde Hayek hovoří o „předmětech“, je význam tohoto slova v tomto případě širší, alespoň já to chápu tak, že zahrnuje i přirozená práva.

konfliktní.

Takováto „chybná“ pravidla budou vznikat prostě proto, že zákonodárce nikdy nebude schopen dohlédnout všech důsledků a v neposlední řadě také proto, že se neustále budou měnit podmínky v nichž pravidla působí (např. rozvoj nových odvětví, nové vynálezy měnící dosavadní činnosti, či zakládající zcela nové vztahy - viz. internet atp.). Soudce, který však bude mít volnost rozhodovat v duchu zákona a řádu nomos, bude schopen tuto „chybu“ napravit.

To nás přivádí až k zamyšlení se nad současnou pozitivistickou právní doktrínou uplatňovanou v evropském systému práva, kde je soudce **vázán** v některých oblastech výlučně na psané právo s tím, že je tak zaručena větší předvídatelnost soudních rozhodnutí.¹⁵⁾ Protože však ani „pozitivistický“ zákonodárce není vševědoucí, tak i jeho pravidla správného chování budou nevyhnutelně vykazovat výše zmíněné „vady“, jestliže je potom soudce vázán na pouhé odvozování z artikulovaných pravidel, můžeme se nadát překvapivých výsledků.¹⁶⁾

Shrnuto a potvrzeno: vázanost soudce na artikulované normy nejenže nezvýší předvídatelnost jeho rozhodnutí, ale navíc ho omezí v jeho roli „objevitele“ nových pravidel.

2.4 Právo vytvořené - thesis

Nyní se dostáváme k té druhé formě, kterou na sebe berou pravidla chování – totiž k pravidlům, která platí pro řízení organizace vládnutí. Hayek je označuje jako **thesis**. Tato pravidla byla vydávána panovníkem (později nějakým zákonodárným shromážděním, nebo vládou) s úmyslem dosáhnout nějakých konkrétních cílů – v první řadě to jistě byla obrana, financování státních výdajů atd. Zde je již hlavní rozdíl, který odlišuje nomos (na účelu nezávislá) a thesis (účelová) pravidla.¹⁷⁾ Většina činnosti panovníka (vlády) samozřejmě směřuje k nějakým konkrétním cílům, a proto také většina zákonů, které vydá, budou pouhá pravidla vládnutí nikoli pravidla správného chování.

¹⁵⁾ Což je ještě ospravedlnitelné v trestním právu, kde jde o to nepotrestat nevinného, ale nepřijatelné v případech, kdy jde o nalezení spravedlivého rozhodnutí ve sporu dvou očekávání

¹⁶⁾ Z poslední doby například rozhodnutí plzeňského krajského soudu o tom, že Lubomír Soudek nespáchal trestný čin, když si pro svoji firmu NERo výhodně půjčil od Škody Plzeň (kde byl generálním ředitelem) peníze, které nikdy nevrátil.

¹⁷⁾ Dnešní nerozlišování těchto dvou zásadních kategorií, je důsledkem toho, že prvořadým úkolem panovníka bylo také prosazování a udržování pravidel nomos a tudíž se brzy začala jím vydávaná pravidla označovat stejným pojmem „ZÁKON“, ať už šlo o pravidla vládnutí nebo správného chování.

To by bylo v naprostém pořádku, kdyby to nevedlo k tomu, že vláda začne zneužívat (třeba i nevědomě) své neomezené moci nad celým souborem pravidel, aby dala pravidlům vládnutí stejnou váhu, jakou měla předtím jen pravidla nomos¹⁸⁾, což nutně vede k tomu, že její zákony, směřující ke konkrétním účelům, narušují řád který spočívá na nikým nevymyšlených, na účelu nezávislých pravidel nomos.

Lze tudíž říci, že jsme během vývoje vyměnili panovníka, vázaného pravidly nomos, o kterých se mělo za to, že jsou neměnná, za zákonodárný sbor, který není při své organizaci vládnutí ničím omezen, protože má pod kontrolou oba druhy zákonů (nemluvě o tom, že se tyto dva druhy pravidel už ani nerozlišují).

Hledat v systému práva přesnou dělící čáru mezi pravidly nomos a thesis je problematické. Hayek ji vidí v dělení práva na soukromé a veřejné s tím, že veřejné právo jsou právě pravidla organizace směřující ke konkrétním účelům, a proto sem po anglosaském vzoru nepatří trestní právo – to náleží do kategorie práva soukromého.

Hayek poukazuje na důležitou skutečnost ve vývoji práva 20. století, totiž na růst práva veřejného na úkor soukromého. Odrazem tohoto faktu je dobře doložitelný vzestup podílu tzv. veřejného sektoru na celkovém produktu, jev pozorovatelný v mnoha demokratických zemích. Tento proces byl nastartován v okamžiku, kdy se objevila idea sociální spravedlnosti a politici se jí ochotně chopili. Jelikož sociální spravedlnost v podstatě znamená zajištění určitých služeb či statků určitým skupinám osob, bylo nutné, aby vznikly zvláštní „zákony“, které daly státním institucím právo tyto služby zajišťovat. A tak se zákonodárný sbor většinou věnuje organizování státu a ne zákonům.

Tento fakt pak vede nevyhnutelně k tomu, že: „Shromáždění zaměstnané otázkami organizace má nevyhnutelně stále více a více tendenci považovat se za těleso, které netoliko poskytuje nějaké služby pro nezávisle fungující řád, nýbrž „řídí zemi“, jako se řídí továrna nebo jakákoli jiná organizace. Jelikož má oprávnění cokoli zařizovat, nemůže za cokoli odmítnout odpovědnost. Nebude žádné konkrétní stížnosti, o které by se nemělo za to, že je schopno ji vyřešit; a jelikož v každém konkrétním případě braném jednotlivě bude obecně s to takovouto stížnost vyřešit, bude se o něm předpokládat, že může vyřešit všechny stížnosti najednou. Skutečnost však je, že většinu stížností konkrétních jednotlivců nebo skupin lze

¹⁸⁾ Nejvýraznějším příkladem je asi Zákon o státním rozpočtu.

vyřešit jen opatřeními, která vytvářejí nové důvody ke stížnostem jinde.“¹⁹⁾

3. Kritika Hayekova přístupu

Hlavním cílem kritiky je Hayekova aplikace teorie spontánního (nevědomého) vzniku na pravidla, která podpírají tržní řád - katallaxi - odtud katallaktická pravidla. Vznik trhu a posun od primitivních malých skupin jedinců k velké společnosti můžeme označit za slabé místo v Hayekově koncepci, které oprávněně kritizovali Misesovi nástupci, kteří vykládají vzestup katallaktických pravidel na principu utility.

Vzniku trhu předcházela proces dělby práce, teprve ten umožnil specializaci jedinců, kteří předtím všichni pracovali pro společný cíl v nějaké malé komunitě. Dělbba práce nutně vedla ke směňování - k trhu - a následně k vývoji peněz. Hayek celý tento vývoj vysvětluje nevědomým a spontaneitou, zatímco utilitaristé ho pokládají za výsledek racionálního nahlédnutí užitečnosti takového jednání. Pokusme se nyní o smysluplnou syntézu těchto protichůdných postojů.

Hayekova teorie je dobře aplikovatelná na vznik malých společenství (kmenů) ještě poměrně primitivních jedinců, kteří musí při vzájemném soužití dodržovat určitá pravidla. Jednalo se o tzv. „distributivní spravedlnost“, kdy různé zásluhy členů kmene (statečnost při lovu atd.) jsou přímo úměrné jejich podílu na rozdělovaném bohatství (ulovená zvěř) o jehož získání se zasloužili. Samozřejmě, že i zde dochází k „dělbě práce“, ale hlavní rozdíl je v tom, že jde **jen o rozdělení úkolů při uskutečňování společného cíle**.

Opravdová dělba práce nemohla vzniknout jako nevědomý produkt, protože směna a vyjednávání o ceně s ní spojené rozhodně vyžadují racionální nahlédnutí užitečnosti daného zboží pro toho kterého jedince. Utilitaristický přístup je tedy přijatelný jako vysvětlivá vznik samotné dělby práce a z ní vyplývajících katallaktických pravidel, ale s jedním velkým dodatkem. Totiž: aby se katallaktická pravidla prosadila proti tisícům let zažitým normám distributivní spravedlnosti, musela najít podobně absolutní podporu. Stalo se tak jejich zabudování do náboženství, dodržování takto formulovaných norem probíhá na základě morálního absolutismu, kdy ten, kdo je dodržuje, se neptá po jejich účelu, protože

¹⁹⁾ Hayek, 1994, str. 132

jsou od Boha a ten je nejvyšší autoritou, o které se nepochybuje.²⁰⁾

Tyto skutečnosti, jak uvidíme, se hluboce dotýkají aplikace Hayekovy teorie do reálné politiky.

4. Proklamovaný liberalismus československé transformace²¹⁾

V této analytické části práce se podíváme na proces zásadní změny v ekonomickém systému naší republiky, změny jejímž asi nejpoužívanějším označením je transformace. Přestože tento proces ještě neskončil a bude těžké kdy udělat tlustou čáru a říci: „Zde byl konec transformace.“, zaměřím se zhruba na prvních pět let (tedy roky 1990 - 1999), které byly pro nasměrování i pro dosažení cílů jistě nejdůležitější a pokusíme se na transformaci podívat podle liberální ekonomie rakouské školy.

4.1 Tržní řád bez přívlastků²²⁾

Názory na to, jak provést reformu direktivně řízené ekonomiky, se pochopitelně různily, ale po zkušenostech se špatnými výsledky částečných reforem (např. ruské perestrojky) jednoznačně zvítězil přístup posazující rychlou transformaci, který byl reprezentovaný tehdejším ministrem financí Václavem Klausem, nad takzvaným gradualistickým přístupem²³⁾, jenž navrhoval pomalejší ústup státu z řízení ekonomiky (např. co a jak restrukturalizovat by opět určoval stát, privatizace státních podniků do rukou těch, kdo v nich pracují atp.).

Shrneme-li si program transformačního procesu dostaneme následující nejdůležitější body²⁴⁾:

²⁰⁾ Podrobnější výklad tohoto složitého problému - Pavlík - 1, 1999

²¹⁾ později české

²²⁾ „...úspěch bylo počáteční formulování správné vize, kam chceme dojít, formulování ideálu tržní ekonomiky „bez jakýchkoli změkčujících adjektiv“...“ - Klaus Václav, 1995, str. 11

²³⁾ Prezentovaný skupinou pracovníků (vedenou Valterem Komárkem) Prognostického ústavu ČSAV v dokumentu - Prognostické reflexe problémů přechodu k demokracii a k tržní ekonomice v ČSFR, 1991

²⁴⁾ Podrobněji viz. Jonáš Jiří, 1997, str. 15-16; k velice podobným krokům nabádá i Jan Švejnar, 1990 s tím, že klade poněkud větší důraz na přijetí potřebných právních norem.

1. Uznání nadřazenosti soukromého majetku nad státním vlastnictvím, z toho plynoucí nutnost **rozsáhlé privatizace** výrobních prostředků.
2. Potřeba fungujících trhů kapitálem, pracovní silou, zbožím a službami, z toho plynoucí nutnost **cenové liberalizace**.
3. Vytvoření **konkurenčního prostředí** - rozbití monopolů, otevření ekonomiky zahraniční konkurenci (liberalizace zahraničního obchodu a zahraničních investic).
4. **Restriktivní fiskální politika** - udržovat vyrovnané veřejné rozpočty, tlačit na snižování jejich výše.
5. Minimalizovat riziko vysoké inflace **restriktivní měnovou politikou** - úloha pro nezávislou centrální banku.

Jak už jsem poznamenal, hlásila se naše republika v 90. letech ústy člověka, který byl a je všeobecně považován za vůdčí osobnost transformace, k uplatňování přístupů liberální školy ekonomie²⁵⁾ a výše uvedený program tomu na první pohled odpovídá. S téměř desetiletým odstupem si můžeme dovolit zhodnotit, jak se podařilo vytyčených cílů dosáhnout a poznamenat, kde se politici, z pohledu liberální ekonomie, dopustili chyb. Budu se jednotlivým oblastem věnovat odděleně, ale každému čtenáři je jasné, že se spolu navzájem souvisí a ovlivňují se v nespočetně mnoha jednotlivostech, které v jejich celku nezná nikdo, ale jsou rozptýleny mezi všemi jedinci.

4.2 Nedostatečný důraz na pravidla hry

V prvních dvou třetinách této práce jsem se pokusil vysvětlit, jak důležitou roli hrají pravidla v ekonomickém systému, proto moje první kritika nemůže směřovat jinam než k tomu, co Jiří Schwarz²⁶⁾ pojmenovává jako „nesprávné pochopení úlohy práva“ a Ján Pavlík jako „nesprávnou interpretaci Hayekovy teorie spontánního řádu“²⁷⁾. Z předchozích kapitol by mělo být zřejmé, že fungující právní řád je nezbytnou podmínkou pro existenci

²⁵⁾ viz. citát z úvodu práce nebo Klaus Václav, Žijeme v Hayekově době: osobní zamyšlení u příležitosti Hayekova úmrtí, Klaus, 1995, str. 171 - 175.

²⁶⁾ Schwarz, 2000

²⁷⁾ Pavlík - 2, 1999

fungujícího řádu tržního.

Nedostatečně vytvořený právní rámec je dnes možno označit **za jednu** z všeobecně přijímaných²⁸⁾ příčin problémů, se kterými se naše republika potýká, ať už jde o hospodářskou krizi, která se projevila v roce 1997, „blbou náladu“ nebo vysoké náklady, jenž musel stát vynaložit na sanaci bank. Souhlasím s Václavem Klausem, když na kritiku z této strany reaguje tím, že právní rámec vytvářela vláda a parlament a nikoli on osobně²⁹⁾. Rozhodně nechci svalovat veškerou odpovědnost na jakéhokoli jednotlivce. Odpovědnost nesou členové všech vlád a parlamentu od roku 1990. Na druhou stranu je neoddiskutovatelný fakt, že minimálně v prvních letech (1990 - 1996) transformace můžeme určit, které strany měly v parlamentu a tím i ve vládě většinu a víme také, že ODS byla rozhodující silou, takže lze konstatovat, že díl odpovědnosti této strany a jejího vedení je větší než podíl jiných stran, i když ani ty nejsou bez viny.

Kde konkrétně se v oblasti práva stala chyba? **Základní omyl byl v očekávání spontánního vzniku katallaktických pravidel v historicky krátké době jako reflexe změn provedených v ekonomické sféře.** Opět použiju slova Václava Klause, abychom si mohli udělat obrázek, jaký byl přístup k oblasti práva v podání politiků vedoucích transformaci: „Laicky svůdná představa, že lze vytvořit ‚dobré‘ zákony a instituce a teprve pak do nich ‚pustit‘ realitu je falešnou iluzí. Přesto u nás tato iluze v polistopadové éře zdomácněla a mne mrzí, že proti ní naše právnická komunita nevystupuje dost zřetelně.“³⁰⁾ Nebo ještě výstižněji zde: „...pak považuji za naprosto nesporné, že je vlastní vývoj práva a právních institucí převážně důsledkem nebo, chcete-li reflexí vývoje společenské, politické a ekonomické reality a že tomu není naopak.“³¹⁾

Tím můžeme považovat za vysvětlené, proč se oblasti práva nevěnovala minimálně v prvních letech transformace patřičná pozornost. Důsledky jsme mohli vidět například po kupónové privatizaci, když majitelé určitého množství akcií, které jim to podle stávajících zákonů dovolovalo, vyšachovali ostatní převážně drobné akcionáře a jiných formách tunelování. Příkladů si jistě každý vybaví více.

²⁸⁾ Kromě obou výše zmíněných pánů můžeme podobnou kritiku najít třeba v Jan Švejnar, 2001

²⁹⁾ viz. jeho polemika s Janem Švejnařem, Euro č.45, ročník 2002, str. 47

³⁰⁾ Jüngling P., Koudela T., Žantovský P., Tak pravil Václav Klaus, Votobia, Praha 1998, str. 144. In: Schwarz, 2000, str. 73

³¹⁾ Právý úhel, číslo 6, červen-červenec 1997. In: Schwarz, 2001

Přidáme-li k tomu faktickou nefunkčnost soudů, které nejsou v mnoha případech schopny uplatnit ani stávající zákony a zajistit tak skutečnou vynutitelnost práva, máme jednu z příčin současného stavu ekonomiky. Rozhodně ne jedinou, možná ne nejdůležitější, ale určitě ne zanedbatelnou.

4.3 Privatizace³²⁾

V dubnu roku 1990 rozhodla vláda o vypracování programu masové privatizace státního majetku. Toto rozhodnutí bylo přímým důsledkem vítězství zastánců rychlé transformace. Privatizace se skládala z několika oddělených procesů - restitucí, malé privatizace (prodej malých a středních podniků) a velké privatizace. Dále se budeme zabývat pouze velkou privatizací.

Velká privatizace se řídila zákonem č.92/1991 Sb. O podmínkách převodu majetku státu na jiné osoby (tzv. zákon o velké privatizaci). Tento zákon počítal s těmito způsoby převodu majetku:

- A. Aukce** - použita především v malé privatizaci.
- B. Veřejná soutěž** - pokud se očekávalo více zájemců o daný podnik.
- C. Přímý prodej předem vybranému zájemci** - byla to nejpoužívanější metoda, pokud jde o počet privatizovaných podniků. Touto metodou však byly privatizovány zejména menší a střední podniky a především podniky, o které byl zájem, takže podniky relativně prosperující.
- D. Přeměna do formy akciové společnosti** - takto byl privatizován největší objem majetku, nadpoloviční většina akcií byla bezplatně vyměněna za kupóny. Tyto akciové společnosti (resp. balíky akcií) pak mohly být dále privatizovány:
 - 1. aukcí
 - 2. veřejnou soutěží
 - 3. přímým prodejem předem vybranému zájemci
 - 4. prodejem na veřejných kapitálových trzích

³²⁾ Základním zdrojem k této subkapitole byla práce Schejbal Jaroslav, Velká privatizace v České republice a Maďarsku, <http://nb.vse.cz/khp/HP204SEMPR2.pdf>

5. kupónovou metodou
6. zaměstnaneckými akciemi
7. bezplatným převodem obcím, institucím zdravotní a sociální péče či jiným veřejně prospěšným zařízením

Velká privatizace probíhala ve dvou vlnách - první byla dokončena v polovině roku 1993 a druhá na jaře roku 1995. Jednalo se o přibližně 4000 podniků, jejichž účetní hodnota byla zhruba 1000 miliard Kč, z toho asi 370 miliard šlo do kupónové privatizace.

Je samozřejmé, že při takovém obrovském množství přesunovaného majetku dojde k různým přehmatům (ať jsou trestně stíhatelné nebo ne), zvláště prováděl-li tento přesun stát. Nehodlám se zabývat jednotlivými případy schválených špatných privatizačních projektů, kdy se podnik svěřil někomu tak říkajíc na dobré slovo (Poldi Kladno, ČKD Praha, Škoda Plzeň). Chci pojmenovat chyby v celkové koncepci privatizace.

Zásadní chybou, jejíž důsledky se projeví až ke konci 90. let, bylo to, že stát se **nezbavil kontroly nad „krevním oběhem“ ekonomiky** - nad bankami. Důsledek byl takový, že banky poskytovaly úvěry více než lehkovážně (ať už na základě osobních vazeb manažerů s bankéři, špatných vnitřních kontrolních mechanismů umožňujících podvody, nebo politické objednávky), s vědomím, že případné náklady ponese stát.

Další podněty k problémům zavdala aktivní účast bank - prostřednictvím dceřinných investičních fondů - na kupónové privatizaci. Jelikož do investičních fondů bylo občanů vloženo zhruba 66% kupónů, staly se pak tyto fondy - s nimi jejich mateřské banky - vlastníky výrazného podílu akcií. To muselo vést jenom k dalšímu pokřivení tržních vztahů, protože státní banka se jistě nebude zdráhat půjčit peníze podniku, ve kterém má akciový podíl. Takové podniky pak nebyly nuceny k restrukturalizačním krokům, dokud měly zajištěn přísun peněz od bank. S postupujícím vnášením pořádku do bankovního sektoru a zpřísnováním podmínek centrální bankou, pak nevyhnutelně došlo k situaci, kdy banky byly nuceny přestat poskytovat tyto prostředky. Výsledkem tohoto procesu je zhruba 600 miliard špatných úvěrů, které stát sanoval prostřednictvím České konsolidační agentury (ČKA).

Konečně, bez povšimnutí nemůže zůstat skutečnost, že si stát ponechal kontrolu nad celými odvětvími ekonomiky přímým vlastnictvím monopolních podniků - ČEZ (energetika), Český Telecom (telekomunikace), Transgas (plynárství), České dráhy (železniční doprava) a jiných. Náklady těchto rozhodnutí se asi nikdy nedozvíme, protože jde o případ zasahování

státu do ekonomiky, o němž jsem se zmiňoval na straně 8 a 9.

4.4 Liberalizace cen³³⁾

I v této oblasti měla transformace rychlý start. Na počátku roku 1990 ještě fungoval dočasný smíšený systém centralizovaných a decentralizovaných cen. Ty spadaly do třech kategorií: centrálně určené, centrálně regulované (pohyb určoval trh, ale stát určoval rámec tohoto pohybu), ceny tržní.

K 1. 1. 1991 byla uskutečněna jednorázová liberalizace většiny cen a zahraničního obchodu. Nadále zůstalo regulováno přibližně 15% cen a to především: nájemného, plynu a elektřiny. Od té doby dochází ke každoročnímu postupnému dorovnávání těchto cen na úroveň cen tržních. Avšak výše zmiňované státní vlastnictví monopolních podniků v některých odvětvích znamená, že stát určuje ceny (nebo je výrazně reguluje) i v dalších oblastech.

Můžeme tedy konstatovat, že cíle úplné cenové liberalizace nebylo ještě dosaženo a stále dochází k deformování tržního prostředí se všemi negativními důsledky (příznivci internetu by mohli dlouze vyprávět).

5. Závěr

Transformace ze systému direktivně řízené ekonomiky a totalitní vlády Strany do systému tržního hospodářství a vlády zákona byla nutně v jistém smyslu vykročením po neznámé cestě. Politici zpočátku úspěšně využili společenské nálady k prosazení radikálních a jistě nepopulárních reforem (nastartování liberalizace cen, odstraňování dotací). Avšak malý důraz na právní rámec nového tržního řádu a některé systémové chyby (neprivatizované banky a některé monopolní podniky důležitých odvětví, účast bank na privatizaci) působily jako vrozené vady nově narozeného řádu. Nemoc se začala projevovat takovými symptomy jako je „tunelování“ a naplno propukla v roce 1997 („balíčky“ hospodářských opatření vlády), kdy naše ekonomika vstoupila do recese, zatímco všechny okolní státy prožívaly konjunkturu. Následné volební vítězství ČSSD bylo zárukou, že se důsledných opatření v duchu liberální ekonomie nedočkáme. Spory o to zda je nynější růst zásluhou dobré vlády

³³⁾ Podrobněji např. Jonáš, 1997, str. 75 - 102

nebo spíše žijeme na dluh ponecháme stranou.

Cestu, po níž bysme se měli vydat nyní, vidím v doprivatizování zbylých státních podílů (energetika, telekomunikace) a využití těchto prostředků k systémovým změnám především v oblasti sociálního zabezpečení a s tím související problematiky daní (snížit vysoké daňové zatížení obyvatel i firem). Narůstající zadlužení veřejných rozpočtů je jakýmsi výrazně vztyčeným ukazováčkem upozorňujícím na to, že takto nelze pokračovat.

Sbližování našeho právního řádu s normami Evropské unie i naše případné členství ještě nezaručuje jeho skutečné fungování a vynutitelnost práva. Nutná je reforma soudnictví ve směru jeho efektivnějšího působení.

Literatura:

HAYEK Friedrich August, Právo, zákonodárství a svoboda, 2. vyd. Praha, Academia 1994. Počet stran 416. ISBN 80-200-0241-3.

SCHWARZ Jiří (ed.), Hayek semper vivus - texty ke kolokviu Právo a Svoboda, Liberální institut 2000. Počet stran 159. ISBN 80-86389-03-0.

KLAUS Václav, Ekonomická teorie a realita transformačních procesů, Management Press, Praha 1995. Počet stran 180. ISBN 80-85943-05-0.

JONÁŠ Jiří, Ekonomická transformace v České republice - makroekonomický vývoj a hospodářská politika, Management Press, Praha 1997. Počet stran 208. ISBN 80-85943-22-0

ŠVEJNAR Jan, Strategie ekonomické přeměny Československa, Lidové Noviny, edice Archy, Praha 1990. Počet stran 48. ISBN 80-7106-008-9.

PAVLÍK Ján - 1, On the Spontaneous Emergence of the Norms of Distributive Justice and the Catallactic Rules (on-line), E-Logos - Electronic Journal for Philosophy/99, Přístup z internetu - URL: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/ethics/pavlik-5.htm>

PAVLÍK Ján - 2, About the Misinterpretation of Hayek's Theory of Spontaneous Order and their Negative Impacts on the Transformation Programme in the Czech Republic (on-line), E-Logos - Electronic Journal for Philosophy/99, Přístup z internetu - URL: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/ethics/pavlik-3.htm>

PAVLÍK Ján - 3, About the Role of Morality and Religion in the Market System (on-line), E-Logos - Electronic Journal for Philosophy/99, ročník 1999, Přístup z internetu - URL: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/ethics/pavlik-4.htm>

SCHWARZ Jiří, Reforma, transformace a třetí cesta, rozšířený záznam z projevu na česko-německém kolokviu Reforma a transformace konaném 6. března 2001 v Praze, připravováno do tisku.

ŠVEJNAR Jan, Transition Economies: Performance and Challenges, William Davidson Working Paper Number 415, December 2001, Přístup z internetu - URL: <http://eres.bus.umich.edu/docs/workpap-dav/wp415.pdf>

SCHEJBAL Jaroslav, Velká privatizace v České republice a Maďarsku, Přístup z internetu - URL: <http://nb.vse.cz/khp/HP204SEMPR2.pdf>

Abstract:

In this essay, I tried to compare the real process of transition from plan to market economy to the image that created the laud political proclamations. The political leaders of this process presented themselves as supporters of the austrian school of economy and convinced others that they are strictly on the side of liberalism.

The theoretical part of this paper is therefore describing the theoretical base of the austrian school of liberal economy, to be specific, aproach of Friedrich August von Hayek. It shows beyond any doubts that the key part of any functioning economic system is the socalled rule of law - accordingly functioning system of laws.

The analytical part summarizes the process of transition and I am trying to point out the main mistakes that were done. Among those I stress are ignorance or misunderstanding of the role of laws for the emerging market economy, systemic defects in the privatisation and failing to follow through same key parts of the transition (price liberalisation, privatisation).

Keywords: Hayek, austrian school of liberal economy, spontaneous order, nomos, thesis, transition in Czech Republic, liberalisation

JEL Classification: B53, K00, P30